

اخلاق در بازار

نویسنده: عظیم زاده آرانی، محبوبه

نشریه فرهنگ کوثر پاییز ۱۳۸۹ - شماره ۸۳ (از صفحه ۱۳۱ تا ۱۳۸)

امام علی علیه السلام به بازاریان سفارش کرده است: «یا معشر التجار، قدموا الاستخارة، و تبرکوا بالسهولة، و اقتربوا من المبتاعین، و تزینوا بالحلم، و تناهوا عن الیمین، و جانبوا الکذب، و خافوا عن الظلم، و انصفوا المظلومین، و لا تقربوا الرباء، و اوفوا الکیل و المیزان، و لا تبخسوا الناس اشیاء هم، و لا تعثوا فی الارض مفسدین؛ ای جماعت تاجران! پیش از شروع کسب و کار از خداوند طلب خیر کنید و با آسان‌گیری در معامله از خداوند برکت جوید، به خریداران نزدیک شوید، به زیور بردباری آراسته شوید، از قسم خوردن پرهیزید، از دروغ گفتن دوری کنید، از ستم کردن و اجحاف بترسید، با مظلومان به انصاف و عدالت رفتار کنید و پیرامون ربا نگردید، و پیمان‌ها و ترازو را کامل کنید و چیزی از حق مردم فرو نگذارید و در زمین به فساد نکوشید». ۱.

دریچه

بازار به معنای خرید و فروش کالا و میدان داد و ستد سوداگران است که به عربی «سوق» گویند. بازار در فرهنگ و متون اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد و همیشه مورد توجه بزرگان اسلام بوده و آنان صلاح و فساد آن را جدای از صلاح و فساد جامعه نمی‌دانسته‌اند. چون بازار اجناس مورد نیاز مردم را تهیه می‌کند و یکی از بزرگ‌ترین کارهای خدماتی را انجام می‌دهد، ارزش و قداست خاصی دارد و اگر آلوده به برخی مسائل نمی‌شد، بدون شک یک عبادت بزرگ به حساب می‌آمد؛ زیرا قضای حاجت مردم و برطرف ساختن مشکلات جامعه، از بزرگ‌ترین عبادات است.

اگر از دید کسب و کار طلب روزی، به بازار بنگریم، قداست آن بیشتر روشن می‌گردد؛ زیرا بیکاری و سربار جامعه بودن، ننگ و فسادآور، و اشتغال و سربار مردم نبودن، خود یک فضیلت محسوب است. چنان که طبق احادیث، عبادت ده جزء است که یک جزء آن، طلب روزی حلال، دنبال کسب و کار حلال رفتن و تهیه نان حلال برای خانواده است. بنابراین می‌توان عنوان «بهترین عبادت» را به کسب و کار داد. ۲.

اهمیت کسب و کار

یکی از پایه‌های مهم اقتصاد اسلامی، کار است و اسلام برای کارهای تولیدی، به ویژه کشاورزی و دامداری و کارهای توزیعی و کسب و تجارت، اهمیت بسیار قائل است و مردم را از بیکاری و تنبلی به شدت نهی کرده است.

از نظر اسلام بدترین فرد کسی است که با وجود توانایی بر کار، بیکار و سربار جامعه باشد. در احادیث آمده است: «شر الناس من حمل کله علی الناس؛ بدترین مردم کسی است که سربار دیگران باشد».

الف) قرآن

در قرآن کریم، آیات بسیاری به ما می‌آموزند که خداوند، جهان را برای انسان مسخر ساخته و به او نعمت سلامتی و توانایی کار و عقل و بینش و... عنایت کرده است تا از آنها استفاده کند و به کار و کوشش پردازد. آیات متعددی درباره کسب و کار وجود دارد که از آن جمله است:

(الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا)؛^۳ «خداوند زمین را آسایشگاه شما قرار داد و برای شما (جهت روابط و رفع حوائج) در آن، راه‌هایی قرار داده است».

(فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ)؛^۴

«آن گاه که نماز جمعه پایان یافت، باز در پی کسب و کار خود، در زمین منتشر شوید و از فضل و کرم خدا روزی طلبید و زیاد به یاد خدا باشید؛ شاید رستگار و سعادتمند گردید».

ب) روایات

۱. کار، مانند جهاد است

امام صادق علیه السلام فرمود: «الكادّ علی عیاله کالمجاهد فی سبیل اللّٰه؛ ۵ تلاش کننده برای اداره خانواده و زندگی، مانند مجاهد در راه خداست».

۲. استحباب طلب روزی در صبحگاه

امام موسی بن جعفر علیه السلام به یکی از اصحاب خود فرمود: «اغد إلی عزّک، أعنی السوق؛ ۶ صبحگاهان به سوی عزت (کسب) خود حرکت کن، که مقصودم، رفتن به بازار است».

۳. تلاش کسب مال حلال، عبادت است

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «العبادة جزء أفضلها طلب الحلال؛ ۸ عبادت هفتاد جزء است، که برترین آنها به دست آوردن مال حلال است».

۴. کسب حلال، شرمندگی ندارد

امام صادق علیه السلام فرمود: «من لم يستحى من طلب المعاش خفت مؤنته و رخی باله و نعم عیاله؛ ۹ هر که در کسب روزی شرم نکند، بار زندگی بر او سبک، و خاطر او آسوده، و رفاه نصیب خانواده اش می گردد».

۵. استجاب دعا

امام صادق علیه السلام فرمود: «من سرّه ان تستجاب دعوته فليطيب مكسبه؛ ۱۰ هر که بخواهد دعایش مورد اجابت قرار گیرد، باید کسب خود را پاک و طاهر گرداند».

تجارت

قرآن کریم درباره تجارت می فرماید:

(يا أيها الذين آمنوا لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل إلا أن تكون تجارة عن تراض منكم)، ۱۱

«ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را به ناحق مخورید، مگر آنکه تجارتي باشد که هر دو طرف بدان رضایت داده باشید».

امام علی علیه السلام درباره اهمیت تجارت می فرماید: «تعرضوا للتجارات، فان لكم فيها غنى عما فى ایدی الناس، و انت الله عزوجلّ یحبّ المحترف الامین؛ ۲۱ به کارهای تجاری بپردازید که آن، شما را از مال دیگران بی نیاز می کند، و خداوند عزوجلّ پیشه‌ور درستکار را دوست دارد».

همین طور امام صادق علیه السلام در مورد ترک کردن تجارت می فرماید: «ترك التجارة ینقص العقل؛ ۳۱ رها کردن تجارت، خرد را می کاهد».

معاذ بن کثیر - جامه فروش - به امام صادق علیه السلام عرض کرد: من برای خود ثروتی دارم و تصمیم دارم بازار را رها کنم. آن حضرت فرمود: «اذا یسقط رأیک و لا یستعان بک علی شیء؛ ۴۱ در این صورت، نظرت از اعتبار می افتد و در هیچ چیز از تو کمک گرفته نمی شود».

از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نقل است که فرمود: «برکت ده بخش است که نه جزء آن در تجارت و یک دهم آن در دامداری است» ۵۱.

تجارت در لغت

تجارت در معنای لغوی به معنای سوداگری و بازرگانی است. تجارت در اصطلاح فقهی، مبادله مال است به مال. تجارت به لحاظ حکم فقهی، بر پنج قسم است:

۱. واجب: که برای مخارج عیال و اولاد باشد. البته مطلق تجارت، واجب کفایی است، به اعتبار آنکه نظام جامعه احتیاج بدان دارد.

۲. مستحب: اگر به منظور توسعه در امور زندگی باشد.

۳. مباح: اگر برای زیادتی در مال باشد.

۴. مکروه: اگر کسب به امور مکروه و ناخوشایند باشد.

در مورد کسب‌های مکروه روایت شده که اسحاق بن عمار می‌گوید: به حضرت صادق علیه السلام عرض کردم: پسری دارم که در صدمم او را به کسبی بگمارم، از نظر شما چه نوع کسبی بهتر است؟ فرمود: «از پنج کار او را به دور بدار و به هر کاری خواهی، وی را بگمار: او را به صراف مسپار که صراف از ربا سالم نمی‌ماند، و شاگرد کفن: فروشش مکن که کفن فروش دوست دارد و با بیفتد و مردم بمیرند، و او را به دکانی که مواد غذایی در آن به فروش می‌رسد، منه که چنین کسی از احتکار سالم نماند، و در اختیار قصابش منه که قصاب رحم از دلش بیرون می‌رود، و در اختیار برده فروشش مده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: بدترین مردم کسانی‌اند که مردم را می‌فروشند».

۵. حرام: اگر کسب به امور نامشروع باشد، تجارت حرام است؛ مانند: شراب‌فروشی و مشاغلی که شرعا و عرفا ناخوش و نامشروع است.

مستحبات کسب و تجارت

۱. مستحب است کسی بین طلوع فجر و طلوع شمس به تجارت نپردازد؛ زیرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، تجارت در این هنگام را نهی فرموده است. ۶۱ البته از طرفی خوابیدن در این زمان نیز کراهت دارد. پس بهترین فرصت برای مطالعه، کسب فضایل و معارف اخلاقی و رشد و نورانیت عقل، همین وقت است.

۲. امام صادق علیه السلام فرمود: «من ذکر الله عزوجل فی الاسواق غفرالله له بعدد أهلها؛ ۷۱ کسی که در بازار ذکر خدا گوید، خداوند به عدد اهل بازار، او را مشمول غفران و بخشش خود قرار می دهد».

۳. گاهی مشتری در حال گفتگو با فروشنده درباره جنس است که مشتری دیگری از راه می رسد و همان جنسی را می خواهد که در دست مشتری اول است. در اینجا نباید به مشتری دوم توجه کرد؛ زیرا از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که: «صاحب السلعة احق بالسوم؛ ۸۱ کسی که جنس را در دست دارد. سزاوارتر است در مورد جنس خود تصمیم بگیرد».

۴. مستحب است معامله ای که انجام می گیرد، سودآور و دارای منافع باشد.

۵. مستحب است صاحب جنس، اجناس خود را برای ایجاد رغبت و جلب نظر مشتریان تزئین نکند.

شهادت ثانی در آداب تجارت می فرماید: اگر قصد فروشنده از این عمل فریب و ترغیب جاهل نباشد، مثلاً از نظر عرف، اجناس مزین مطلوب باشد، در این صورت تزئین جنس اشکال و ایرادی ندارد. ۹۱

۶. اگر کسب و کار زندگی کسی شیرین است، مستحب است از دیگران پنهان کند؛ زیرا از روایات باطنی مردم خبر نداریم، اگر کسی ضرری نرساند، سودی نخواهد رساند. ۰۲

۷. مستحب است معاملات نسبه ای، در دفتری ثبت گردد. ۱۲

آداب تجارت

در کتب روایی، از ائمه معصوم علیهم السلام درباره آداب و چگونگی دادوستد، مطالب ارزنده ای نقل شده است که ما به آنها می پردازیم.

آموزش فقه

امام علی علیه السلام می فرماید: «یا معشر التجار، الفقه ثم المتجر، الفقه ثم المتجر، الفقه ثم المتجر؛ ۲۲ ای جماعت تاجران! نخست احکام [دادوستد را بیاموزید] سپس تجارت، نخست احکام سپس تجارت؛ نخست احکام سپس تجارت».

نیاموختن احکام فقه در تجارت، باعث افتادن به وادی ربا می شود. امام علی علیه السلام می فرماید: «من اتجر بغير علم فقد ارتطم فی الربا ثم ارتطم؛ کسی که بدون علم تجارت کند، در ربا فرود رود و بیشتر فرو می رود».

معنای ربا

ربا از ماده «ربو» به معنای افزوده است ۳۲. در این زمینه میان صاحب نظران اختلافی به چشم نمی خورد. ربا عبارت است از افزوده‌ای که افراد از وام دار خود می‌گیرند و یا در معامله در شرایطی خاص، دریافت می‌دارند. ۴۲

خوف از ربا

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «ان أخوف ما أخاف علی امتی من بعدی هذه المكاسب الحرام و الشهوة الخفية و الربا؛ ۵۲ به راستی خوف‌ناک‌ترین چیزی که بر امتم پس از خودم از آن ترس دارم (در مقام اخلاق و عمل سه چیز است)، درآمدهای حرام، و شهوت پنهان، و ربا».

علت حرمت ربا

۱. ربا، اکل مال به باطل است

معنای اکل مال به باطل، آن است که کسی بدون دلیل عقلی و منطقی درآمدی به دست آورد؛ مانند: درآمد از راه قمار بازی و یا شراب‌فروشی؛ لذا خداوند در این زمینه فرموده است:

(فبظلم من الذین هادوا حرمنا علیهم طیبات أحلت لهم و بصدّهم عن سبیل الله کثیرا و أخذهم الرّبوا و قد نهوا عنه و أکلهم أموال النّاس بالباطل و أعتدنا للکافرین منهم عذابا ألیما)؛ ۶۲

«پس به سزای ستمی که از یهودیان سر زد و به سبب آنکه (مردم را) بسیار از راه خدا باز داشتند، چیزهای پاکیزه‌ای را که بر آنان حلال شده بود، حرام گردانیدیم، و (به سبب) ربا گرفتنشان با آنکه از آن نهی شده بودند، و به ناروا مال مردم خوردنشان، و ما برای کافران آنان عذابی دردناک آماده کرده‌ایم».

۲. ربا، بازدارنده از تلاش اقتصادی

یکی از اصحاب امام صادق علیه السلام به نام هشام، علت حرام شدن ربا را سؤال کرد. حضرت فرمود: «انه لو کان الربا حلالا لترك الناس التجار و ما یحتاجون الیه فحرم الله الربا لیفر الناس من الحرام الی الحلال و الی التجارات و الی البیع و الشراء؛ ۷۲

اگر ربا حلال بود، مردم کار و تلاش را رها می‌کردند (و سود پول می‌گرفتند). خداوند، ربا را حرام کرد تا اینکه مردم سراغ کار و تلاش و معاملات سالم بروند و از حرام به حلال روی آورند».

۳. سبب فساد در جامعه

ربا سبب می‌شود عده‌ای در جامعه روز به روز فقیرتر بشوند و افراد فقیر بسیار آسیب‌پذیرند و بیش از دیگران زمینه‌های انحرافات برایشان فراهم است و شاید بدین جهت، گناه ربا از گناهان جنسی زیادتر بیان شده

است؛ زیرا ربا زمینه‌ساز بسیاری از آلودگی‌هاست و این ظلم بسیار بزرگی به فرد و جامعه است. امام رضا علیه السلام در بیان علت حرام شدن ربا فرمود: «لما فی ذلک من الفساد و الظلم؛ ۸۲ چون ربا سبب فساد و ظلم می‌شود».

۴. مانع کار خیر

یکی از اصحاب امام صادق علیه السلام به نام سماعه نقل می‌کند، به حضرت گفتم: مشاهده کرده‌ام که خداوند متعال بحث (حرام بودن) ربا را در قرآن مکرر بیان نموده است. حضرت فرمود: «او تدری لم ذاک؛ آیا علتش را می‌دانی؟» عرض کردم: خیر. فرمود: «لئلا یمتنع الناس من اصطناع المعروف؛ ۹۲ چون ربا مانع کمک به دیگران و انجام کارهای خیر (در جامعه) می‌گردد».

آثار سوء ربا

آثار نامطلوب ربا، در فرد و اجتماع بازتاب می‌یابد.

الف) آثار فردی

به لحاظ فردی، گناه ربا بدتر از زنا معرفی شده است: پیامبر اکرم علیه السلام [خطاب به علی علیه السلام] فرمود: «یا علی! درهم ربا أعظم عند الله عزوجل من سبعین زنیة کلها بذات محرم فی بیت الله الحرام؛ ۰۳ ای علی! گناه و آلودگی یک درهم درآمد از راه ربا (اگر وارد زندگی کسی شود) از هفتاد مرتبه زنا کردن شخص با محرم خودش در خانه خدا بیشتر است».

در برخی از آیات، ربا مانند جنگ با خداوند و پیامبر دانسته شده است؛ مانند:

(فإن لم تفعلوا فاذنوا بحرب من الله ورسوله) ۱۳

«و اگر چنین نکردید (دست از رباخواری برنداشتید)، بدانید به جنگ با خدا و رسولش برخاسته‌اید».

(الذین یأکلون الربا لا یقومون إلا كما یقوم الذی یتخبطه الشیطان من المس)؛ ۲۳

«کسانی که ربا می‌خورند، [از گور] بر نمی‌خیزند مگر مانند برخاستن کسی که شیطان بر اثر تماس، آشفته‌اش کرده است».

دیگر مواردی که می‌توان از این آثار فردی نام برد، عبارت‌اند از: عذاب دردناک جهنم، قبول نشدن هیچ عمل صالح، آب شدن دین و...

آثار اجتماعی ربا نیز ویرانگر است. برخی از این آثار عبارت‌اند از:

۱. کم‌رنگ شدن انگیزه قرض الحسنه

دین مقدس اسلام، مسلمانان را به انفاق و پرداخت صدقه‌های مستحبی بسیار سفارش کرده و در عین حال برای تشویق آنان به قرض الحسنه، پاداش قرض الحسنه را از انفاق و صدقه‌های مستحبی برتر دانسته است؛ زیرا اولاً، قرض غالباً به دست نیازمند می‌رسد. ثانیاً، شخصیت گیرنده محفوظ می‌ماند و تحقیق نمی‌شود. ثالثاً، برای پرداخت آن کار و تلاش بیشتر می‌کند. رابعاً، اصل مال می‌ماند و می‌شود با آن، مشکلات خیلی‌ها را با قرض الحسنه مرتفع کرد. خامساً، در قرض دادن برکاتی چون: پاداش کمک به انسان نیازمند، کمک به خوبی‌ها، قضای حاجت و رفع گرفتاری مؤمن نهفته است.

از طرف دیگر، اسلام کسانی را که امکانات و توانایی دادن قرض الحسنه را دارند و نمی‌دهند، بسیار نکوهش نموده است.

با وجود چنین ارزشی که اسلام برای قرض الحسنه قائل شده، ربا این روحیه را در افراد کم‌رنگ می‌کند و بدین جهت، اسلام شدیداً با ربا مبارزه کرده است.

۲. نازل شدن عذاب اجتماعی

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «اذا أراد الله بقوم هلاكاً ظهر فيهم الربا؛ ۳۳ نشانه اینکه خداوند بخواهد قومی را به هلاکت برساند، آن است که آشکارا رباخواری کنند».

تذکر

افرادی که به دلیل غفلت از قیامت و حساب و عدم آگاهی از مسائل شرعی و راه‌های درآمدهای حلال، به دنبال سودجویی و تجارت باشند، به گناه ربا آلوده می‌شوند؛ به همین دلیل، امام علی علیه السلام می‌فرماید: «ما معاشر الناس الفقه ثم المتجر والله للربا في هذه الامة اخفى من دبيب النمل على الصفا؛ ۴۳ ای مردم! اول با مسائل دینی آشنا و فقیه بشوید، سپس دست به تجارت بزنید. به خدا قسم! آلوده شدن به ربا در این امت، از صدای پای مورچه بر روی سنگ سخت، نامحسوس‌تر اتفاق می‌افتد». ۵۳

- (۱). بحار الانوار، ج ۴۵، ص ۰۰۱.
- (۲). بازار سالم، نقش بازار در جامعه اسلامی، عباس رحیمی، ص ۱۱، نصر قم، ۰۸۳۱ ش.
- (۳). مومن ۱۶/.
- (۴). جمعه ۰۱/.
- (۵). الفروع من الکافی، ج ۵، ص ۸۸.
- (۶). وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴.
- (۷). اخلاق در بازار، حسن صنعتکار، ص ۷۳-۹۳، بوستان کتاب، قم، ۶۸۳۱ ش.
- (۸). وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۱۱.
- (۹). بحار الانوار، ج ۳۰۱، ص ۷.
- (۱۰). وسائل الشیعه، ج ۴، باب دعا.
- (۱۱). نساء ۹۲/.
- (۲۱). وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴.
- (۳۱). الفروع من الکافی، ج ۵، ص ۸۴۱، ح ۱.
- (۴۱). همان، ح ۰۱.
- (۵۱). بحار الانوار، ج ۳۰۱، ص ۴.
- (۶۱). وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۵۹۲.
- (۷۱). همان، ص ۳۰۳.
- (۸۱). همان، ص ۵۹۲.
- (۹۱). شرح لمعه، قسمت آداب تجارت.
- (۱۰۲). وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۶۳۳.
- (۱۲). اخلاق در بازار، ص ۳۶-۳۷.
- (۲۲). وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۰۵۱، ح ۱.
- (۳۲). اساس البلاغه، زمخشری، (ماده ربو).
- (۴۲). مجمع الفائده و البرهان، ج ۸، ص ۷۶.
- (۵۲). الفروع من الکافی، ج ۵، ص ۴۲۱.
- (۶۲). نساء ۰۶۱/ و ۱۶۱.

(۷۲). من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۷۶۵.

(۸۲). همان، ص ۵۶۵.

(۹۲). الفروع من الكافي، ج ۵، ص ۶۴۱ (باب الربا).

(۱۰۳). من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۵۶۳.

(۱۳). بقره ۹۷۲/.

(۲۳). همان ۵۷۲/.

(۳۳). وسائل الشعية، ج ۸۱، ص ۳۲۱.

(۴۳). بحار الانوار، ج ۱۰۰۱، ص ۷۱۱.

(۵۳). درآمدهای حلال و حرام، محمد وحیدی، ص ۹۲۲-۱۴۲.